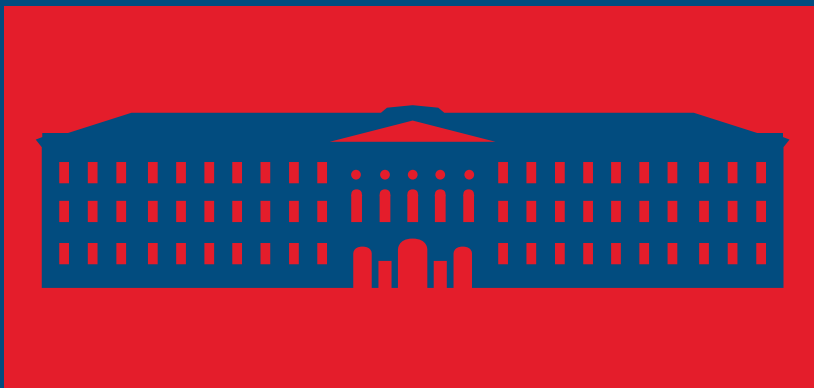


Arató Krisztina – Koller Boglárka

Az EU bővítési politikái és a bővítés jövője



Dialóg Campus



Arató Krisztina – Koller Boglárka

AZ EU BŐVÍTÉSI POLITIKÁI ÉS A BŐVÍTÉS JÖVŐJE

A kiadvány a KÖFOP-2.1.1-VEKOP-15-2016-00001 „A közszolgáltatás komplex kompetencia, életpálya-program és oktatás technológiai fejlesztése” című projekt keretében jelent meg.

Szerzők:
Arató Krisztina
Koller Boglárka

© Dialóg Campus Kiadó, 2018
© A szerzők, 2018

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

Bevezetés	5
1. 1960-as évek: a brit csatlakozás története három felvonásban	5
2. A mediterrán országok felvétele a közösségbe	10
3. Az északi bővítés	13
4. A keleti bővítés valamint Málta és Ciprus csatlakozása	15
5. 2010-es évek: a keleti bővítés folytatása és az első kilépés	21

Az EU bővítési politikái és a bővítés jövője

Arató Krisztina – Koller Boglárka

Bevezetés

Az Európai Unió elődjét, az Európai Gazdasági Közösséget alapító Római Szerződés 1957. március 25-én hat ország (a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Belgium és Luxemburg) részvételével jött létre. A hidegháború közepette az új együttműködési filozófián alapuló szervezetnek több célkitűzése volt: bár a szerződés céljai között szakpolitikai és technikai célokat találunk (vámunió, közös agrárpolitika, együttműködés a szállítás, közlekedés, versenyjog stb. területein), a mögöttes szándék a korábban egymással háborúzó nemzetek kölcsönös alkalmazkodásának, szoros együttműködésének megalapozása volt. Az új együttműködés módszerét pedig a nemzetek felettség (szupranacionalizmus) jelentette: míg korábban a hagyományosan kormányközi alapon működő nemzetközi szervezetek csak egyhangú döntéseket hozhattak s teljes mértékben megtartották szuverenitásukat, az új közösség többségi döntéshozatal mellett önálló jogrendet hozott létre, és egyre több szakpolitikai területen működött együtt szuverenitásuk egy részének közös gyakorlása mellett.

A Hatok sikereit jelezte, hogy egyre több ország kezdett érdeklődni a velük való együttműködés lehetőségeiről; Törökország és Görögország már a megalakulást követően kezdeményezte, hogy kösenek társulási megállapodást, s rögtön az 1960-as évek elején az addig a kezdeményezést nem túl-ságosan jó szemmel néző Egyesült Királyság is kezdeményezte felvételét. Egészen a közelmúltig azt mondhattuk, hogy a közösségek, majd az Európai Unió története a bővítések története – ezt a hosszú, mintegy hatvan éves időszakot zárta le az EU elhagyását tervező Nagy-Britannia.

Az alábbiakban az Európai Unió bővítéseit jellemezzük bővítési „körönként” – általában ugyanis az EU országcsoportokat vett fel tagjai közé. Végignézzük tehát az 1970-es évek elejére lezárult brit bővítés történetét, az 1980-as évek mediterrán bővítéseit, a hidegháború végén lehetővé vált északi bővítést, majd a Magyarországot is alapvetően érintő keleti bővítést. Zárásként röviden kitérünk a további bővítések perspektíváira, valamint a Brexit ma ismert körülményeire.¹

1. 1960-as évek: a brit csatlakozás története három felvonásban

Harold Macmillan konzervatív kormánya 1961-ben bejelentette, hogy országa csatlakozni kíván az Európai Gazdasági Közösséghez, amely rendkívül váratlan fordulat volt a brit külpolitikában, és felülírta a briteknek eddigi hozzáállását a hatok integrációjához. Nagy-Britannia alig egy éve hozta létre a szabadkereskedelmi övezetként működő EFTA-t.² A fordulat okai egyrészt gazdasági természetűek voltak: a szigetország számára egyre fontosabbá vált az EGK tagállamaival folytatott kereskedelem.

¹ A szöveg az alábbi kötet felhasználásával készült: ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka: *Európa utazása. Integrációtörténet*. Második, bővített, átdolgozott kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.

² European Free Trade Association: 1960-ban Stockholmban hét ország írta alá az alapító szerződést: az Egyesült Királyság, Svájc, Dánia, Norvégia, Svédország, Ausztria és Portugália. Az együttműködés kizárólag kormányközi jellegű volt, minimális közös intézményrendszerrel és csak az egymás közötti szabadkereskedelemeire korlátozódott.

Másrészt a Kennedy-adminisztráció is egyre nagyobb nyomást gyakorolt a szigetországra, és sürgette a britek integrációs tagságát.³

A britek által képviselt tárgyalási pozíció azonban igen gyengének bizonyult.⁴ Harold Macmillan miniszterelnök és a fő tárgyaló, Edward Heath (aki az 1970-es években már miniszterelnökként „bevitte” az országot az Európai Közösségbe) inkább a britek többségének tetsző, mintsem a tárgyalások sikerességét elősegítő üzeneteket fogalmaztak meg. Heath például már a tárgyalások elején nyilvánvalóvá tette, hogy a nemzetközösségi preferenciák, a mezőgazdaság és az EFTA-tagságból eredő kötelezettségek olyan területek, amelyekből a brit fél nem enged. Kezdetben a britek abból a téves feltételezésből indultak ki, hogy a hatok a mezőgazdasági politika jelentősebb döntéseit sem hozzák meg addig, amíg a közösség nem dönt a brit és a többi csatlakozni kívánó tagállam felvételéről. Úgy gondolták ugyanis, hogy belépésük után már jelentős hatást gyakorolnak majd a közösség további fejlődésére, így az agrárpolitika kialakítására is.

A brit csatlakozási szándékának bejelentése a hatokat is váratlanul érte. A Benelux államok szívesen látták volna az EGK-n belül Nagy-Britanniát, és az olaszok sem elleneztek a brit csatlakozást, de Gaulle francia köztársasági elnök számára azonban elfogadhatatlan volt. A német kancellár, Konrad Adenauer számára nehézséget jelentett, hogy annak ellenére, hogy nem szimpatizált Macmillan személyével, és ez az érzés kölcsönös volt, sem az amerikaiakkal sem a franciákkal nem akart feszültséget. Tovább bonyolította a képet, hogy Adenauer gazdasági minisztere, Ludwig Erhard gazdasági megfontolások miatt szintén támogatta a brit csatlakozást.⁵ A csatlakozási alkufolyamat megítélésekor *Andrew Moravcsik* meg is állapítja, hogy a britek tárgyalási pozíciója sokkal erősebb lehetett volna, ha a tárgyalások nem a franciák és britek csatájáról szólnak, hanem pusztán kereskedelmi érdekkalkulációk alapján létrejön egy brit–német szövetség.⁶ Ez azonban nem valósult meg.

De Gaulle azon meggyőződését, hogy a britekkel együtt Amerikának is kaput nyitnának a szigetország csatlakozásával, az is megerősítette, hogy 1962-ben John F. Kennedy és Harold Macmillan találkoztak a Bahamákon, Nassauban, és megegyeztek abban, hogy az USA Polaris rakétákat ad el Nagy-Britanniának.

1963 januári sajtótájékoztatóján de Gaulle (nem törődve a többi tagállam álláspontjával) közölte: a britek még nem készültek fel az EGK-hoz történő csatlakozásra. Elutasítását olyan objektív érvekkel támasztotta alá, mint a brit szigetország földrajzi különállósága, eltérő gazdasági szerkezete, EFTA-tagsága, és meglévő nemzetközösségi preferenciái. A valóságos okok de Gaulle számára azonban ideologikus természetűek voltak: a tábornok nem kívánt kaput nyitni az angolszászoknak a kontinensen. A bizottság elnökét, Walter Hallsteint még sikerült meggyőznie a britek felkészületlenségéről, de a többi tagállam mélységesen csalódott – nem elsősorban a csatlakozási kérelemre adott nemleges válasz, hanem az eljárás miatt. De Gaulle egyéni akciója mindenkit felhaborított. Az elutasított Macmillan sem kímélte a tábornokot: „Egyetlen kakas szeretne lenni a szemétdombon, ahelyett, hogy engedné, hogy két kakas is legyen egy nagyobban”.⁷

A francia vétó nemcsak a másik öt tagállam csalódottságát eredményezte, hanem azon országokét is, akik Nagy-Britanniával együtt nyújtották be csatlakozási kérelmüket az EGK-hoz. Dánia ugyanis, mint a leginkább kontinentális skandináv ország, már szeretett volna részesülni az EGK tagság nyújtotta gazdasági előnyökből, úgy, hogy megőrzi az északi államokkal meglévő kapcsolatrendszerét. Írország tagsági kérelmének elsősorban gazdasági okai voltak – külkereskedelmének nagy részét Nagy-Britanniával bonyolította. A valamivel később, 1962-ben benyújtott norvég csatlakozási kérelem akadályai már a kezdetek kezdetén látszóttak, hiszen a norvég alkotmány szerint nehézségekbe ütközött a szuverenitásuk egy részének nemzetek feletti intézményekre történő átruházása is. Annak ellenére, hogy a többi csatlakozni kívánó ország kérelmére nem érkezett a britekhez hasonló teátrális

³ ARCHER, Clive: *The European Union*. Routledge, 2008, 24.

⁴ MORAVCSIK, Andrew: *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Cornell University, New York, 1998, 219.

⁵ DINAN, Desmond: *Europe recast. A history of European Union*. Lynne Rienner Publishers, Boulder London, Colorado, 2004, 100–101.

⁶ MORAVCSIK: *The Choice for Europe...*, i. m., 220.

⁷ SHENNAN, Andrew: *De Gaulle*. Longman, London, 1993, 125.

vétó, nyilvánvaló volt, hogy amíg a brit tagság nem lehetséges, addig az EGK bővítésére a többi ország vonatkozásában is várni kell.

Közben a brit belpolitikában is változások történtek. 1964-ben a munkáspárti Harold Wilson került hatalomra. A belpolitikai támogatottságot tekintve Wilson sem volt könnyebb helyzetben, mint Macmillan. A brit lakosság egy jelentős része ellenezte az ország EGK-tagságát: a munkáspárti euroszkeptikusok a munkások jogait féltették az általuk túlzottan kapitalistának tartott integrációban, valamint a NATO gazdasági szárnyának kiépülését látták az EGK-ban, míg a konzervatív euroszkeptikusok szerint az EGK túlságosan szocialista képződmény, így féltették a brit vállalatok érdekeit, valamint viszolyogtak hazájuk szuverenitásának megnyirbálásától.⁸ Wilson viszont tudta, hogy gazdasági szempontból országának egyre nagyobb szüksége van az integrációs tagságra.

1967-ben másodszorra is benyújtotta Nagy-Britannia a csatlakozási kérelmet az Európai Gazdasági Közösséghez. Annak ellenére, hogy de Gaulle nem volt olyan ellenséges Wilsonnal, mint Macmillannal, az álláspontján mit sem változtatott: sem az addigra már kialakult közös agrárpolitika vívmányaiból, sem pedig abból nem engedett, hogy ellenezzon minden olyan lépést, amely az Amerikai Egyesült Államok befolyását növelné a kontinensen. Ez utóbbi meggyőződését csak erősítette, hogy 1966-ban Franciaország kilépett a NATO katonai szervezetéből. A bizottsági vélemény a brit esetben is, mint ahogy azt integrációtörténet további bővítési hullámaikor látni fogjuk, azt az álláspontot tükrözte, hogy az új tagok felvétele nem veszélyeztetheti a már elért közösségi vívmányokat. A kapuk tehát akkor nyílhatnak meg Nagy-Britannia előtt, ha az ország hajlandó kompromisszumokra a KAP tekintetében, és lemond a nemzetközösségi preferenciákról.⁹ A bővítés ügye tehát pár évre lekerült a napirendről. De Gaulle azonban – nem a bizottsági állásfoglalás, hanem a már tárgyalt külpolitikai beállítódása miatt – 1967-ben ismét egy sajtótájékoztató keretében mondott nemet másodszorra is a brit tagságra, megint Nagy-Britannia felkészületlenségére hivatkozva. Ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy amíg a tábornok irányítja Franciaországot, addig a szigetország és ezzel együtt a többi csatlakozni vágyó ország előtt sem nyílhatnak meg az Európai Közösség kapui.

Ezt a feltételezést igazolta a történelem, hiszen de Gaulle 1969-es visszavonulása után a hatalomra került új köztársasági elnök, Georges Pompidou már nem állt a brit csatlakozás útjába. 1969-ben Nagy-Britannia harmadszorra is benyújtotta csatlakozási kérelmét az Európai Közösséghez, amelyre immár nem elutasítás volt válasz, csupán az, hogy a mezőgazdasági ügyekben kell az EK tagországainak és Nagy-Britanniának megegyezniük. A hatok állam- és kormányfői az 1969-es hágai csúcstalálkozón döntöttek arról, hogy megkezdik a csatlakozási tárgyalásokat Nagy-Britanniával, Írországgal, Dániával és Norvégiával.¹⁰ A tárgyalások kormányközi konferenciák keretei között zajlottak, de a hatok egymás között is tárgyaltak a bővítésről, és kiemelt szerepet kaptak a hagyományos diplomáciai találkozók is.

A brit csatlakozás esetében például a brit–francia találkozóknak – és ezen belül is Edward Heath (immár brit konzervatív miniszterelnök) és Pompidou egyeztetéseinek – különös jelentősége volt. A franciák és a másik öt tagállam is támogatta Nagy-Britannia csatlakozását, a csatlakozási tárgyalások sikeressége azonban nem volt garantálható.¹¹ Azon tényezők közül, melyek a brit csatlakozást immár háromszor megakadályozták, sok még a hetvenes évek elején is létezett.

A legjelentősebb feszültségforrás most is a KAP volt. Nagy-Britannia ugyanis számos mezőgazdasági terméket olcsón hozott be a korábbi gyarmatairól. Annak ellenére, hogy a nemzetközösségi kapcsolatok jelentősége a brit élelmiszerimportban folyamatosan csökkent, a Nemzetközösség országaiból behozott mezőgazdasági termékek a hetvenes években is számottevő tételt képviseltek az élelmiszer-behozatalban. A konkrét gazdasági érdekeken túl ezeknek a kapcsolatoknak a fenntartása a brit külpolitika birodalmi elemének továbbélését is szimbolizálta. Az új-zélandi vajimport, amely a teljes brit vajfogyasztás 40%-át tette ki, például olyan fontos ügynek bizonyult, amelyre a szigetország átmeneti

⁸ DINAN: *Europe recast...*, i. m., 109.

⁹ DINAN: *Europe recast...*, i. m., 110.

¹⁰ Ezen a csúcstalálkozón egyéb stratégiaileg fontos ügyben is döntöttek: a gazdasági és monetáris unió létrehozásáról, valamint a tagországok külpolitikai együttműködéséről.

¹¹ DINAN: *Europe recast...*, i. m., 135.

mentességet alkudott ki magának. A franciák természetesen csak annak fejében mentek bele hasonló az alkukba, ha Nagy-Britannia cserébe a KAP finanszírozásában megfelelő szerepet vállal.

Ez utóbbi volt a másik olyan terület, amely kapcsán heves viták alakultak ki a britek és a franciák között. A garantált felvásárlásokra és agrárlefölözésre építő KAP ugyanis nem kedvezett a briteknek. A brit gazdaságban ugyanis egyre kisebb részt tett ki a mezőgazdasági ágazat, és a termelés struktúrája is olyan volt, hogy vagy magasan fejlett vagy nagyon elmaradott régiók jellemezték. A mezőgazdasági termékekből behozatalra szoruló Nagy-Britanniának tehát EK-tagként az importvámok miatt le kell mondania az Európán kívüli olcsó élelmiszerimportról, és megnyitnia a kapuit a drágább tagállami áruk előtt. Ugyanakkor mivel a brit gazdaságban a mezőgazdasági ágazat nem számottevő, ezért nem tud részesülni elegendő mértékben a KAP forrásaiból. Kompromisszumos megoldásként az Európai Közösség végül is átmeneti időszakokat engedélyezett a briteknek egyes termékekre vonatkozóan addig, amíg teljes mértékben átveszik a közösségi szabályokat. Nagy-Britannia ugyanakkor beleegyezett, hogy az EK költségvetéséhez egyre növekvő mértékben járul hozzá. Ez a hozzájárulás a hetvenes évek végére a teljes EK költségvetés mintegy egyötödét jelentette. A kompromisszum ugyanakkor rövid életűnek bizonyult: a brit költségvetési hozzájárulás ügye az Európai Közösség és a szigetország összetűzéseinek évekig meghatározó témája maradt.

A halászat volt a csatlakozási tárgyalások másik olyan területe, amely kapcsán Nagy-Britanniának, de a többi csatlakozásra váró országnak, így Norvégiának, Írországnak és Dániának is érdekeltségei voltak. Ezért a hatok úgy döntöttek, hogy egy újabb bővítés előtt ezt a területet is „még maguk között” szabályozzák. Így megegyeztek abban, hogy az uniós halászok a part menti vizeket kivéve – melyek továbbra is a helyi halászat területei – hozzáférhetnek a közösség, így más tagállamok vizeire. Ez a döntés a brit halászok körében hatalmas felháborodást váltott ki, de a többi északi csatlakozó ország ellenállásába is ütközött, úgyhogy a hatoknak hamarosan módosítani kellett a közös halászati politikán.¹²

Az 1961 óta terítéken lévő, de a hetvenes évek elején valós közelségbe kerülő brit bővítés a szigetország és a többi tagállam közvéleményét, politikai elitjét és elemzőit is vitákra sarkallta. A korábban kormányon, ekkor ellenzékben lévő munkáspárti Wilson élesen bírálta a miniszterelnököt a nemzetközi preferenciák feladásáért. Nagy-Britanniában a tagság ellen, de mellette is rendszeresen tüntettek. A többi európai ország sajtója pedig már a francia–német tengelyen létrejött EK jövőjének esélyeit latolgatta.

A csatlakozás végül a francia–brit politikai alku következtében jöhetett létre. A brit gazdaságnak szüksége volt a közös piacra, Pompidou pedig európeér politikusként, valamely jelentős történelmi feladat végrehajtójaként szeretett volna távozni Franciaország éléről.¹³ A franciák beleegyezését a megváltozott körülmények is alátámasztották. A brit csatlakozás harmadik felvonásának idejére ugyanis a vámunió már megvalósult, a KAP pedig már működő rendszere volt az európai integrációnak. Nem kellett tehát attól tartani, hogy a britek belépésük után saját érdekeiknek megfelelően átformálják a közösségi szakpolitikák rendszerét. A két politikus, Pompidou és Heath teljesen eltérő motivációkkal rendelkezett, de azonos célt kívánt elérni. Az már csak a történelem paradoxona, hogy valójában az európai egységről nagyon hasonló nézetekkel rendelkeztek. Egyikük számára sem volt elfogadható egy olyan nemzetek feletti Európa létrehozása, ahol a döntéshozatal az államok szuverenitásának szupranacionális intézményekbe történő átruházásával történik.

Willy Brandt német kancellár ebben a folyamatban most nem volt főszereplő, számára ugyanis, a franciák támogatása, az NDK-val és a keleti blokkal kialakított újfajta viszony miatt volt elsősorban fontos. A csatlakozási tárgyalások végkimenetelét tekintve azonban a többi tagállammal együtt nyomást gyakorolt a franciákra azzal, hogy kinyilvánította, hogy még egy „de Gaulle-i vétó” nem történhet

¹² 1976-ban az EK tagállamok, a nemzetközi szabályozással összhangban 12 tengeri mérföldről 200 mérföldre tolták ki a tengerek hasznosításának határát. Lásd: *Közös Halászati Politika (Common Fisheries Policy)*. Forrás: http://ec.europa.eu/fisheries/cfp_en.htm (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)

¹³ Pompidou ekkor már tudta, hogy súlyos betegségben szenved.

meg az EK történetében. A brit csatlakozási tárgyalásokat 1972 januárjában sikerült lezárni, és Edward Heath konzervatív brit miniszterelnök aláírta Nagy-Britannia csatlakozási szerződését.

Az ír, dán és a norvég csatlakozási tárgyalások a brit tárgyalásokkal párhuzamosan zajlottak. A három ország eltérő fekvése, érdekei szintén különböző pontokon eredményeztek vitákat, feszültségeket. A lakosság azonban a három országban eltérően viszonyult a csatlakozáshoz, amely az 1972-ben tartott referendumokban is megmutatkozott.

Írország esetében volt a legerősebb a csatlakozás támogatása. Az ír tagság melletti két legfontosabb érv gazdasági szempontból ugyanis a periféria státuszából közösségi segítséggel történő felemelkedés, valamint az ország Nagy-Britannia mellé egyenlő és független európai országgá emelkedése olyan célok voltak, amely egységbe kovácsolta az ír nemzetet, így a népszavazáson a résztvevők 80%-a mondott igent a tagságra.

A skandináv országok esetében nem beszélhetünk ilyen széles körű támogatottságról több okból kifolyólag sem. Egyrészt, a skandináv országok az egymás közötti kapcsolataikat mindig is előtérbe állították a tágabb európai összefogással szemben. Az ötvenes évek eleje óta az *Északi Tanács* keretén belül működtek együtt, ezen kívül a hatvanas évek elején gazdasági együttműködésük szervezetéül az EFTA-t választották, amely szabadkereskedelmi társulásként működött. A skandinávok tervei között szerepelt egy szorosabb regionális gazdasági integráció, egy északi vámunió kialakítása is. A megvalósítás legfőbb akadályá az volt, hogy az északi államokat a biztonságpolitikai kérdések megosztották. Dánia, Norvégia NATO-tag, Svédország semleges ország volt, míg Finnország speciális kapcsolatot tartott fenn a Szovjetunióval. A *Nordek* végül a finnek miatt nem jött létre, azonban maga a kísérlet annak a bizonyítéka volt, hogy a skandinávok történelmi, kulturális sajátosságaik miatt elsősorban az északi országokkal szerettek volna egy magasabb gazdasági integrációs szintet megvalósítani, és amikor nyilvánvalóvá vált, hogy ez nem jöhet létre, akkor fordultak az EK-csatlakozás felé.¹⁴

Ezen kívül a skandináv lakosság mindig is szkeptikus véleménnyel rendelkezett a nemzetek feletti, központosított intézmények hatékonyságáról, és gyanakvással szemlélt minden szupranacionális törekvést a közös Európában. Az északi országok számára a skandináv szolidaritás sokszor erősebb kötődésnek bizonyult, mint európaiságuk.

A norvégok esetében az említett tényezőkön túl a csatlakozás elutasítását három fő tényező okozta. Egyrészt a későn, a 20. század elején létrehozott fiatal norvég nemzet erős nemzeti tudata ellene hatott a szuverenitás közösségi intézményekbe történő átruházásának. Másrészt, a kutatások eredményei alapján a hetvenes évek elején már köztudott volt, hogy az ország hatalmas kitermelhető kőolaj készletekkel rendelkezik, amely az EK-kereteken kívül is biztosíthatja a norvég gazdaság növekedését. Harmadrészt, Norvégiának nem volt érdeke a közös halászati politikában történő részvétel sem. A halászati és más mezőgazdasági lobbicsoportok aktív EK-ellenes kampányának következtében végül is az 1972-es referendumon a nemleges válaszok kerültek többségbe, melynek következtében a norvég miniszterelnök is távozni kényszerült.

Dániában viszont a gazdasági érdek – például, hogy a közelgő brit tagsággal Dánia egyik legjelentősebb exportpiaca is EK-n belülre kerül – elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a népesség nagyobb része igent mondjon a csatlakozásra.

1973. január elsejével tehát három országgal kilenctagúra bővült az Európai Közösség. Az EK támogatottsága azonban belülről sem volt elég erős. Ezt a bővítés kapcsán szintén 1972-ben tartott francia népszavazás is megmutatta, hiszen a várt elsőprő többség helyett csupán a népszavazáson résztvevők 61%-a támogatta a bővítést, amely igen nagy pofon volt a még hatalomban lévő Pompidou elnöknek.¹⁵

¹⁴ A skandináv államok a hatvanas években egy, az EKG-hoz hasonló északi regionális gazdasági együttműködés létrehozásáról tárgyaltak. 1969-re létrejött a *Nordek* Szerződés. A szerződést azonban Finnország a Szovjetunióval fenntartott viszonya miatt nem ratifikálta. Dánia ezután az EK-csatlakozás mellett döntött, és így Svédország, Norvégia és Izland sem ratifikálta a szerződést.

¹⁵ DINAN: *Europe recast...*, i. m., 143.

2. A mediterrán országok felvétele a közösségbe

A második világháborút követő években a mediterrán országok – Olaszország kivételével – kimaradtak az európai egységfolyamatból. Görögországban 1946 és 1949 között polgárháború dúlt, az ötvenes évektől kezdődött a demokratizálódás folyamata. Spanyolországban és Portugáliában az 1970-es évekig jobboldali diktatúra volt: a közösség demokratikus alapértékei következtében felvételük ekkor fel sem merült.¹⁶

Az Európai Közösség az első társulási megállapodást Görögországgal kötötte meg 1961-ben. A közösség szempontjából – mely 1963-ban Törökországgal is hasonló szerződést kötött – a térség geopolitikai, geostratégiai jelentőséggel bírt. Görögország szempontjából a közösségi kapcsolatok erősítése azt az üzenetet hordozta, hogy az ország gazdasági, technológiai és strukturális korszerűsítése egy külső, modernizációs centrum segítségével támaszkodhat. A társulási szerződés mindemellett a friss demokratikus intézmények stabilizálódásához is hozzájárulhatott. A görög társulási szerződés magában foglalta a kapcsolattartás politikai intézményrendszerének szabályozását, a vámunió kialakítását, s hosszabb távon a közös piac létrehozását is.¹⁷ Az együttműködés perspektíváját az adta, hogy a szerződés rögzítette, hogy Görögország – huszonkét éves együttműködési periódust követően – a közösség teljes jogú tagjává válhat.¹⁸

A hatvanas évek kedvező gazdasági fejlődési tendenciáit Görögországban megszakította az 1967-ben hatalomra jutott katonai junta. Az ezredesek uralma felszámolta a demokráciát, s ezzel az ország nemzetközi kapcsolatait is beszűkítette. A diktatúrának két fontos külpolitikai következménye volt: az egyik az Európai Közösséggel kötött társulási megállapodás felfüggesztése, a másik pedig Ciprus északi részének Törökország általi megszállása volt 1974-ben.¹⁹ A diktatúra még ebben az évben – részben a ciprusi válság következtében – megbukott, s a választásokat a jobbközép Új Demokrácia párt nyerte meg, *Konsztantinosz Karamanlisz* vezetésével. Karamanlisz 1975-ben benyújtotta a görög csatlakozási kérelmet az Európai Közösséghez, amelytől több előnyt várt. Egyrészt a tagság a katonai junta tevékenysége következtében megtépzott nemzetközi tekintélyű Görögország rehabilitációját jelenthette. Másrészt a közösség a török konfliktusban komoly védelmi tényezőt jelentett. Harmadrészt a gazdaság modernizációja, a közösségi források s az általános gazdasági-politikai stabilizáció lehetősége szintén nagy szerepet játszott a közösségi tagság szorgalmazásában.²⁰

Nem minden politikai párt volt Görögországban ezen a véleményen. A hetvenes években a második legjelentősebb politikai erő, a *Pánhellén Szocialista Mozgalom* (PASZOK) és vezetője, *Papandreu* határozottan ellenezte a görög EK- és NATO-tagságot. Papandreu régi vágású szocialistaként a kapitalista kizsákmányolás szimbólumának tekintette mindkét szervezetet. A PASZOK szívesebben látta volna a szocialista országokkal való szorosabb együttműködést²¹ – a hidegháborús logika következtében ez az Európai Közösséget arra sarkallta, hogy gyorsan terelje saját táborába a geopolitikai szempontból stratégiai jelentőségű helyen fekvő országot. A választók körében az EK-ellenességre volt fogadókészség: a társulási szerződés az 1967-ben bekövetkezett felfüggesztéséig

¹⁶ A portugál csatlakozás vonatkozásában például az Európai Tanács 1975. július 17-i nyilatkozatában a következő állt: „Az Európai Tanács megerősíti, hogy az Európai Közösség kész tárgyalásokat kezdeményezni Portugáliával a szorosabb gazdasági és pénzügyi együttműködésről. Politikai és történelmi hagyományainak megfelelően azonban az Európai Közösség csakis egy pluralista természetű demokráciát tudna támogatni. Lásd: Bulletin of the European Communities, 7/8, 1975. 71.

¹⁷ ALMÁSSY Eszter: Görögország európai integrációja. In Kiss J. László – GÁLIK Zoltán (szerk.): *A huszonötök Európai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 371–402. Lásd részletesen: ALMÁSSY Eszter: *A görög szerpentín, avagy Athén és az európai integráció*. Századvég, Budapest, 2003.

¹⁸ A Magyarországgal, Csehszlovákiával és Lengyelországgal 1991-ben kötött társulási megállapodások (az ún. Európai Megállapodások) sem ilyen konkrét ígéretet, sem pedig határidőt nem tartalmaztak.

¹⁹ Ez a megosztottság komolyan befolyásolta később a keleti bővítés folyamatát (bár az Európai Unió elvileg törekedett a ciprusi kérdés rendezésére legalább a felvétel érdekében, de ez a törekvés sikertelenné bizonyult), s ma is fennáll. Az Európai Uniónak jelenleg a Ciprusi Köztársaság (a görög rész) a tagja. Az Észak-Ciprusi Török Köztársaságot kizárólag Törökország ismeri el.

²⁰ DINAN: *Europe recast...*, i. m., 169.

²¹ ALMÁSSY: *Görögország európai integrációja...*, i. m., 380.

kevés konkrét előnyt hozott Görögországnak, valamint sokan úgy gondolták, az EK nem lépett fel elég keményen az ezredesek ellen.²²

A tárgyalások 1976-ban kezdődtek, s – főleg az ibériai és a keleti bővítéssel összehasonlítva – ki-mondottan gyorsan lezajlottak. A tárgyalásokat levezénylő Karamanlis-kormány legnagyobb félelme az volt, hogy az időközben beérkező spanyol és portugál csatlakozási kérelmek késleltetik majd a görög tagságot. Ezt azonban sikerült megelőzni: 1979 májusában – még a brit költségvetési vita kezdete előtt – aláírták a görög csatlakozási szerződést, s az ország 1981. január elsejétől az Európai Közösség teljes jogú tagja lett. A tárgyalások során problémát jelentett a görögök adminisztratív kapacitásának elégtelensége. Ennek ellenére – mivel a görög gazdaság mérete a közösséghez képest nem túl jelentős – a tárgyalásokon nem voltak kiugró problémák. Görögország, ahogy minden új belépő, elfogadta a teljes közösségi joganyagot, az *acquis communautaire*-t. Ötéves átmeneti időszakot harcolt ki a vámok és mennyiségi korlátozások felszámolására, és elfogadta a munkaerő szabad áramlására vonatkozó átmeneti korlátozást.²³

A görögökkel nem a csatlakozás folyamatában, hanem a tagság elnyerése után kezdődtek a problémák. A PASZOK és Papandreu 1981-ben, a csatlakozás évében megnyerte a választásokat. A korábban egyértelműen EK-ellenes Papandreu finomított stratégiáján, és nem a teljes elutasítás, hanem – tanulva Margaret Thatcher brit miniszterelnök hozzáállásából – a zsarolás módszerét választotta. 1982 márciusában eljuttatta az ún. görög memorandumot Brüsszelbe, amelyben gyakorlatilag a csatlakozási szerződés újratárgyalását kérte: a görög mezőgazdaság és ipar védelmének biztosítását, valamint a fejlesztési célú pénzügyi támogatások folyósításának felgyorsítását kezdeményezte. A közösség hajlandó volt a kompromisszumra, de igen rossz szájízzel. A görög memorandum kettős eredménnyel járt. Egyrészt sikerült kiharcolni az *Integrált Mediterrán Program* elindítását (1985-ben a spanyol és portugál csatlakozási szerződések vétőjával fenyegetőzött ugyanis Görögország, amennyiben ez nem történik meg).²⁴ Másrészt a közösség sokkal óvatosabbá vált mind a mediterrán országokkal kapcsolatban, mind pedig a bővítések vonatkozásában általában.²⁵

Görögországgal ellentétben Spanyolország és Portugália csatlakozását a közösség együtt, „cso-magban” kezelte. Spanyolországban *Francisco Franco* diktatúrája 1975 novemberében, a „Caudillo” halálának napján összeomlott. A diktatúra idején betiltották a pártokat, az érdekképviseleti szervezeteket, megszüntették a regionális önkormányzatokat. Mivel a második világháborúban Franco Hitlerrel szimpatizált, az ország nemzetközileg elszigetelődött: nem lehetett tagja a NATO-nak, és az ENSZ-be is csak 1955-ben léphetett be.²⁶ Gazdaságilag a Franco-éra utolsó évtizede azonban fellendülést hozott: míg 1959-ben a nemzeti össztermék az Európai Közösség átlagának 59,3%-a volt, ez az arány 1975-ben már 81%-ra nőtt.²⁷

Az EK-val való kapcsolatfelvételt már a diktatúra idején kezdeményezték. A spanyolok által 1962-ben kezdeményezett társulást azonban csak 1970-ben követte egy kereskedelmi megállapodás, amely kölcsönös vámcsökkenéseket tartalmazott. Az 1977-ben rendezett demokratikus választások után már ugyanezen év szeptemberében benyújtotta az új, közép-jobb kormány a csatlakozási kérelmet a közösséghez. A spanyolok két-három éves tárgyalási időszakkal számoltak csupán, de a gazdasági válság, a görög bővítés tapasztalatai és a brit költségvetési vita következtében a csatlakozási folyamat ennél jóval hosszabbra nyúlt.²⁸ A tárgyalások 1979 februárjában kezdődtek, és mind az EK-tagállamok, mind pedig a spanyol fél komoly problémákkal nézett szembe. Az Európai Közösségben különösen

²² DINAN: *Europe recast...*, i. m., 169.

²³ ALMÁSSY: *Görögország európai integrációja...*, i. m., 383.

²⁴ URWIN, Derek: *A közös Európa. Az európai integráció 1945-től napjainkig*. Corvina, Budapest, 1998, 200.

²⁵ ALMÁSSY: *Görögország európai integrációja...*, i. m., 384.

²⁶ Spanyolországot a Marshall-tervből az amerikai szenátus döntése alapján kizárták. Ugyanakkor 1953-ban az Egyesült Államokkal kölcsönös védelmi és gazdasági segítségnyújtási szerződés csomagot írtak alá. Ennek értelmében az USA katonai támaszpontokhoz jutott Spanyolország területén, s mintegy „cserébe” 1954 és 1957 között kb. 1,5 milliárd dollárt kapott Spanyolország az Egyesült Államoktól. Lásd SZILÁGYI István: *Spanyolország az európai integrációban – sikertörténet és közösségi szerepvállalás*. In Kiss J. László – GÁLIK Zoltán (szerk.): *A huszonötök Európai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 422–426, 422–423.

²⁷ SZILÁGYI: *Spanyolország az európai integrációban...*, i. m., 411.

²⁸ Ezzel párhuzamosan elindult a NATO-tagság kezdeményezése is, amely rövid idő alatt le is zárult 1981 decemberében.

Franciaország és Olaszország számára látszott előnyösnek a mediterrán bővülés – hiszen a közösség Dél-Európában ezzel megerősödhetett. Ugyanakkor a spanyol tagsággal a közösség mezőgazdasági földterülete 30%-kal, mezőgazdasági népessége pedig 25%-kal növekedett, ami jelentős mértékben megterhelte a KAP egyébként is feszített költségvetését. A problémákat növelte, hogy a spanyol mezőgazdasági termékszerkezet nagyon hasonló a mediterrán tagállamokéhoz: zöldség, gyümölcs és olíva. Az egyébként is rendkívül problémás halászati politika vonatkozásában a spanyolok újabb gondot okoztak: behozták a közösségbe a teljes közösségi halászati flottánál nagyobb halászati kapacitásukat.²⁹ Spanyol oldalon szintén nem volt csekély a teljesítendő feladatok száma: pénzügyi reformot kellett végrehajtani, be kellett vezetni a fogyasztási adót, biztosítani kellett a közösséginél fejletlenebb agrárstruktúra modernizációját, és még folytathatnánk a sort. A fontos gazdasági és technikai feladatok azonban eltörpültek amellet, hogy 1981 februárjában – igaz, sikertelenül – katonai puccsot hajtottak végre Spanyolországban. A közösségben a spanyol (és portugál) tagságról zajló viták folytatódtak ugyan, de a felvétel melletti politikai érvek megsokasodtak. Az 1984. júniusi Fontainebleau-i csúcstalálkozó nemcsak a brit költségvetési vita végét jelentette, hanem az ibériai bővítés számára a zöld jelzést is: a tagállamok kijelölték a céldátumot, 1986. január elsejét.³⁰ Ahogy ez lenni szokott, az időtényező rendkívüli módon megnövelte a felek kompromisszumkészségét: 1985 júniusában aláírták a csatlakozási szerződést, és 1986. január 1-jétől Spanyolország az Európai Közösség teljes jogú tagja lett.

Portugália a huszadik században Spanyolországhoz hasonló utat járt be: 1932 és 1968 között *Antonio Salazar* korporatista diktatúráját *Marcelo Caetano* tekintélyuralmi rendszere követte az 1974-ben kitört szegfűk forradalmáig. Portugália státusza annyiban különbözött Spanyolországétól, hogy mivel a második világháború alatt semleges magatartást tanúsított, nem szigetelődött el a nemzetközi politikában. Ennek következtében részesülhetett a Marshall-segélyből, s mind a NATO-nak, mind pedig az EFTA-nak alapító tagja volt. Gazdaságilag ugyanakkor Portugália Nyugat-Európa egyik legelmaradottabb állama volt. Bár a hatvanas–hetvenes években a gazdasági szerkezet modernizálódott, az országot rendkívüli mértékben megterhelték a hatvanas években folyamatosan zajló gyarmati háborúk.³¹

Az Európai Közösséggel való kapcsolatfelvételt (Spanyolországhoz hasonlóan) Portugália is kezdeményezte 1962-ben. A sokáig válasz nélkül maradt kérésnek végül 1972-ben lett csak eredménye: akkor kötötte meg az EK Portugáliával a szabadkereskedelmi egyezményt. Szorosabb kapcsolatokra azonban csak a diktatúra bukása után volt esély. A *Mario Soares* vezette kormány 1977 márciusában adta be felvételi kérelmét a közösségbe. A csatlakozási folyamatban Portugália arra törekedett, hogy Madridtól külön kezeljék a kérelmét. A portugálok ugyanis tudatában voltak annak, hogy Spanyolország méreténél és gazdasági szerkezeténél fogva sokkal nagyobb problémát fog okozni Brüsszelnek, s ez lassíthatja az ő tárgyalásaikat is. Valóban így történt, de az EK nem volt hajlandó elkülönítetten kezelni a két ország csatlakozását. A portugál tárgyalásokat továbbá azok a közösségi problémák is lassították (gazdasági válság, görög bővítés tapasztalatai, BBQ), amelyek a spanyolokét. A portugál tárgyalások legproblémásabb területe a mezőgazdaság, a textilipar (mely a portugál export egyharmadát tette ki), valamint a munkaerő szabad áramlása volt. Mindkét ibériai állam hosszú átmeneti időszak elfogadásával tudott csak csatlakozni a problémás területeken. A szerződést végül Lisszabonban, a Szent Jeromos kolostorban írták alá 1985 júniusában (2007. június 13-án ugyanitt írták alá a huszonhetek a Lisszaboni Szerződést), és 1986-tól Portugália is a közösség teljes jogú tagja lett.

Mindhárom mediterrán ország csatlakozásának legfontosabb motivációja a gazdasági modernizáció és a demokratikus stabilizáció volt. A mediterrán bővítés motívumait a közösség szempontjából pontosan megítélni csakis a hidegháború szemszögéből lehetséges. A bővítés gazdasági előnye ugyanis nem egyértelmű: bár a közösség belső piaca növekedett, ugyanakkor ezek az országok számottevő versenyt és jelentős költségvetési kiadásokat (Integrált Mediterrán Program, regionális politika) is hoztak.

²⁹ DINAN: *Europe recast...*, i. m., 185.

³⁰ URWIN: *A közös Európa...*, i. m., 201–202.

³¹ SZILÁGYI István: Félperiféria integrációja – Portugália az Európai Unióban. In KISS J. László – GÁLIK Zoltán (szerk.): *A huszonötök Európái*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 468–495.

A hidegháború következtében azonban a közösség nem engedhette meg magának ennek a térségnek a „magára hagyását”: Görögországban és Portugáliában hagyományosan erős volt a baloldal, s a jelentős politikai erőt képviselő Portugál Kommunista Párt magában hordozta a Szovjetunió esetlegesen növekvő befolyását a térségben. Hosszú távon azonban a mediterrán bővítés meghozta a gazdasági előnyöket is: Spanyolország a gazdasági felzárkózás élenjáró példája, s az ibériai országok latin-amerikai kapcsolatrendszere kibővítette a közösség külpolitikai és külgazdasági lehetőségeit is.

A bővítések mellett szólnunk kell egy, a bővítésekkel éppen ellentétes folyamatról is: Grönland kilépéséről. Grönland – mely a világ legnagyobb szigete és legalacsonyabb népsűrűségű térsége – Dánia részeként 1973-ban vált az Európai Közösség tagjává. A sziget lakossága már az 1972-ben megtartott dán népszavazáson 70%-ban a közösségi tagság ellen szavazott. A sziget elsősorban a halászatból élt, ezért a közös halászati politikától – melynek alapja a lehalászási kvóta – megélhetésüket féltették. Miután 1979-ben a sziget Dániától autonómiát kapott, szinte azonnal új népszavazást írtak ki a sziget EK-tagságáról. Az 1981 augusztusában megtartott népszavazáson a résztvevők 52%-ának többségével a lakosság a kilépés mellett döntött. Ennek alapján Dánia azzal a kéréssel fordult az Európai Bizottsághoz, hogy Grönland a továbbiakban tengerentúli területként (*Overseas County Territory*) tartozzon csupán a közösséghez. A tárgyalások évekig tartottak, végül 1985 februárjában hagyta el a sziget az EK-t. Megkapta a tengerentúli terület státuszát, és a jogot arra, hogy halászati termékei vámmentesen bejuthatnak a tagállamok piacaira.³² A kilépés persze nem egy tagállamot, hanem annak egy partikuláris részét érintette: mégis kudarcot jelentett az intézményrendszernek, s felvetette a kilépés szabályozatlanságának kérdését is.

3. Az északi bővítés

A kilencvenes években az Európai Unió mellett, hogy az integráció mélyítésének nehézségeivel volt elfoglalva, a bővítés új típusú kihívásaival is szembesült. Ez utóbbi a kilencvenes években három különböző formában jelentkezett. Egyrészt a Szovjetunió összeomlása az EFTA-tagsággal rendelkező, semleges országok kötelezettségvállalásait felbontotta, így ezek az országok valamilyen szorosabb együttműködés, némelyikük teljes jogú tagság elérésére törekedett az Európai Unióval. A másik, a szocialista tervgazdasági rendszerek és kommunista diktatúrák alól felszabadult kelet-európai országok felől érkezett, akik – ahogy azt a kilencvenes évek elejének általánossá vált szlogenje, a „Vissza Európába!” mutatta – úgy gondolták, elérkezett az idő a történelmi igazságtételre, és az európai történelem fő vonulatába történő visszatérésre, ezért mihamarabbi teljes jogú tagság elnyerését célozták meg. A harmadik, a mediterrán országok; Ciprus, Málta és Törökország (utóbbi esetében már régóta terítéken lévő) uniós csatlakozási szándékát jelentette. A három kihívásra azonban az Európai Unió eltérő válaszokkal szolgált. Az alábbiakban az északi, EFTA-országokkal kapcsolatos eseményekről szólnunk.

A határok nélküli, egységes belső piac megvalósítása, amelynek céldátuma 1992. december 31-e volt, az EK gazdaságához szorosan kötődő EFTA-tagállamok körében már a nyolcvanas évektől felvette egy szorosabb kapcsolat kialakítását a közösséggel. Az EFTA-tagállamok ugyanis nem szerettek volna versenyhátrányba kerülni az EK-tagokkal szemben, azáltal, hogy kimaradnak az egységes belső piacból. Annak ellenére ugyanis, hogy az EFTA-tagok még a hetvenes években bilaterális szabadkereskedelmi megállapodásokat kötöttek a közösséggel, gazdasági érdekük úgy kívánta, hogy ennél szorosabb kapcsolatokat alakítsanak ki az EK-val.

Jacques Delors még a rendszerváltás előtt szorgalmazta, hogy ez az együttműködés a közös döntéshozatalra és a közös intézményekben történő együttműködésre is terjedjen ki. Akkor azonban a semleges államok (Finnország, Ausztria, Svédország) még nem fűzhették szorosabbra a kapcsolataikat a tizenkettekkel. A rendszerváltás után viszont megváltozott a helyzet – 1989-től megkezdődhettek

³² URWIN: *A közös Európa...*, i. m., 190–191.

a tárgyalások egy speciális kapcsolatrendszer létesítésére az EFTA-államokkal. 1992 májusában az Európai Közösség és az EFTA megállapodást írtak alá az *Európai Gazdasági Térség* (EGT) létrehozásáról.³³ Az EGT valójában azt jelentette, hogy az egységes belső piac vívmányainak jelentős részét kiterjesztették az EFTÁ-ra, megmaradva a szabad kereskedelmi övezet integrációs szintjén, és nem tartalmazta az EK intézményeiben és döntéshozatalában történő részvételt sem. Az agrárpolitika, a gazdasági és monetáris politika, a közös kül- és biztonságpolitika, valamint a bel- és igazságügyi együttműködés nem szerepeltek benne, de a kutatás, a környezetvédelem és a szociálpolitika terén laza együttműködést magában foglalt az EGT-megállapodás. A megállapodás nem írta elő az EFTA részvételét az EK közös költségvetésében, csak némi pénzügyi segítségnyújtást a fejletlen közösségi régiók felzárkóztatására. Az EGT tehát egy „sajátos konfiguráció” volt, amely átmenetet képzett a társulás és a teljes tagság között.³⁴ Az EGT átmeneti jellegét igazolta az is, hogy az EFTA-tagállamok – Ausztria, Finnország, Svédország, Norvégia, Svájc – még a megállapodás aláírása előtt bejelentették a csatlakozási szándékukat, és kérték felvételüket az Európai Közösségbe.³⁵

A csatlakozási tárgyalások gyorsított menetben zajlottak. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az EFTA tagállamai fejlett piacgazdaságok voltak, demokratikus berendezkedéssel, és Norvégia, valamint Svédország esetében jóval az uniós átlag feletti egy főre eső GDP-vel. A tizenkettek politikusi és a lakosság számára is könnyen eladható volt az északi államok csatlakozásának támogatása. A csatlakozási tárgyalások során ennek ellenére akadt egy-két vitás kérdés. Az agrárpolitika, a regionális politika és a halászati kvóták hatalmas vitákat váltottak ki a skandináv államok és az EK között. A meglévő rendszerben ugyanis az EK-nak a túl magas helyi mezőgazdasági árakat kellett volna finanszíroznia, az egy főre jutó magas GDP miatt azonban a skandináv államok alig részesülhettek volna a regionális politika forrásaiból – a közös költségvetésnek viszont nettó befizetőivé váltak volna. Norvégia azon a hetvenes években kialakított álláspontján sem változtatott, hogy nem akarja megnyitni a vizeit a mediterrán tagállamok hajói előtt. Végül átmeneti időszakok meghatározásával és derogációkkal sikerült a vitákon felülkerekedni, és 1994-re lezárni a csatlakozási tárgyalásokat.

Az EU intézményrendszere azonban nem tudta követni a politikai akarat gyors tempóját a csatlakozási tárgyalások mihamarabbi befejezésére. A tizenkettek közül Németország, a Benelux államok, Nagy-Britannia és Dánia is különös vehemenciával támogatták a csatlakozást.³⁶ Csupán a délieknek, Spanyolországnek és Portugáliának voltak fenntartásaik azzal szemben, hogy a skandináv érdekek az unióban a jövőben várhatóan hangsúlyosabban fognak megjelenni. Problémát okozott a tanácsi szavazati arányok kialakítása, ugyanis a megnövekedett taglétszám a *blokkoló kisebbség* szavazati számát is növelte volna. Ezért a spanyolok és a britek is indítványozták, hogy a blokkoló kisebbség szavazati számát csökkentsék le. Az 1994-es tanácsi döntés értelmében megszületett *ioanninai kompromisszum* értelmében: annak ellenére, hogy egy minősített többséggel hozott döntést csak 26 szavazattal lehet elutasítani, ha 23–25 közötti ellenszavazat érkezik, akkor el lehet halasztani a döntést mindaddig, amíg a tagállamok nagyobb része a döntés mellé áll. A csatlakozási szerződések Európai Parlament általi jóváhagyása is veszélyeztetve volt, mert a csatlakozáshoz szükséges intézményrendszeri reformok nem születtek meg. Ennek ellenére a közelgő európai parlamenti választások és a nemzeti kormányok nyomásgyakorlásának hatására az EP jóváhagyta a csatlakozási szerződéseket. Az EP feltételül szabta, hogy az intézményi reformok 1996-ra kiírt kormányközi konferenciájának előkészítésébe vonják be az európai parlamenti képviselőket is.

A csatlakozásról szóló referendumokon Ausztria, Finnország és Svédország lakosságának többsége a csatlakozás mellett döntött. Norvégia azonban megismételte a hetvenes évek eredményét, és igen

³³ Az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodás 1994-ben lépett hatályba, Svájc nélkül. Svájc ugyanis egy 1992-es népszavazáson az EGT ellen szavazott.

³⁴ Az Európai Gazdasági térség mint sajátos konfiguráció leírását lásd bővebben: BALÁZS Péter: *Az Európai Unió külkapcsolatai és Magyarország*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1996, 272–275.

³⁵ Svájc a csatlakozási kérelmét az EGT népszavazáson történt elutasítása után visszavonta.

³⁶ Nagy-Britannia és Dánia esetében nem szabad elfelejteni, hogy a bővítéstől a mélyítés lassulását is várták.

magas választási arány mellett világos „nemet” mondott a csatlakozásra. Ezért 1995. január elsején három tagállammal, Ausztriával, Finnországgal és Svédországgal bővült az Európai Unió.

Az EU negyedik bővítése volt (és valószínűleg még egy ideig lesz is) az integráció történetének legsimább bővítése. A tizenketek polgárainak attitűdje is minden eddigi bővítési hullámot tekintve a legpozitívabb volt. Ennek legfőbb oka mindenképpen az volt, hogy tizenkettekhez politikailag és gazdaságilag is hasonló országok csatlakoztak, így nem kellett kompromisszumot kötni a befogadás tekintetében. Ausztria, Svédország és Finnország esetében a régi tagállamok polgárainak jelentős többsége támogatta a csatlakozásukat. Tíz uniós polgárból hét vagy nyolc tartozott a támogatókhoz 1994-ben.³⁷ Ugyanekkor a közép- kelet-európai tagjelölteket, például Magyarország tagságát csupán 55%, Lengyelországot 51%, a Cseh Köztársaságot pedig az uniós polgárok 49%-a támogatta.³⁸

4. A keleti bővítés, valamint Málta és Ciprus csatlakozása

Az északi országok csatlakozásának gyors nyélbe ütésével ellentétben a keleti bővítés mintegy 15 évet vett igénybe. Kelet-Európa mintha mindvégig egy másik bolygón lett volna, úgy került be hirtelen a bipoláris világrend összeomlásával ismét az európai politika spektrumába.³⁹ A csatlakozás tapasztalataival és tagságunk első évtizedével a hátunk mögött ma már egyértelműen kijelenthető, hogy az EU „nem gondolta végig” a folyamatot, nem volt róla széleskörű vita, s igazából nem készült fel rá az intézményrendszer sem. Akkor miért kezdett bele egy elhúzódó és bizonytalan végkimenetelű folyamatba? Érdemes ezen elgondolkodni, akkor is, ha ma már természetesnek tűnik a gondolat, hogy a hidegháború után a kontinens újra egyesüljön.⁴⁰ A régi tagállamok kollektív identitásában gyökerező morális kötelezettségvállalás ugyanis természetesnek vette Nyugat-Európa felelősségét a negyven évig idegen fejlődési keretbe szorított kelet-európai országok jövőbeni sorsának alakulásáért. Ezt a morális felelősséget számos, már a hatvanas évektől megjelenő nyilatkozatban fellelhetjük, és a csatlakozási folyamat 1989–2004-ig tartó, tizenöt évet átfogó történéseinek is visszatérő eleme. A rendszerváltások közeledtével tovább sűrűsödtek az ilyen jellegű nyilatkozatok.⁴¹ 1989-ben Strasbourgban, az Európai Tanács ülésén rögzítették, hogy „a közösség és a tagállamok teljes mértékben tudatában vannak annak a felelősségnek, amely rájuk nehezedik Európa történetének e döntő pillanatában. [...] Az együttműködés akarata és lehetősége a közösségi politika alapvető eleme.”⁴²

A morális felelősségvállalás, a közös történelmi és kulturális gyökerek azonban nem feledtethették az EU döntéshozóival, hogy az Európai Uniónak nem állt érdekében a keleti bővítés. A kilencvenes évek elején a gazdasági recesszióval, a valutaválsággal és az EU belső önmeghatározásának, valamint a közös külső hangjának megtalálásával küzdő Európai Unió egyszerűen nem tudta az energiáit egy olyan közös és komplex stratégiát s kifinomult eszközzel igénylő kérdésre fordítani, mint a keleti bővítés. A morális felelősség azonban a teljes tehetetlenséget sem engedte meg. A G7-ek 1989-ben létrehozták a közép-, kelet-európai országok gazdasági átalakulásának segítésére a *PHARE-programot*,⁴³ amely az Európai Bizottság irányítása alá került. A francia Mitterand elnök javaslatára ezzel összhangban 1990-ben felállították az *Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankot* (EBRD), amelynek célja, hogy segítséget nyújtson a kelet-közép-európai országoknak a piacgazdaságra való áttérésben.

³⁷ Norvégia támogatottsága is hasonlóan magas volt, de a norvégok az integráción kívül maradáást választották.

³⁸ A bővítés megítéléséről lásd bővebben KOLLER Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*. L'Harmattan–Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006, 134–137.

³⁹ DINAN: *Europe recast...*, i. m., 2004, 272.

⁴⁰ ARATÓ: *Sobering after a "grim wedding"...*, i. m., 97–118.

⁴¹ ARATÓ: *Sobering after a "grim wedding"...*, i. m., 97–118.

⁴² European Council. Presidency Conclusions. Strasbourg, 1989. december 8–9. Bulletin of the EC.

⁴³ PHARE jelentése: *Pologne-Hongrie, Aide à la Reconstruction Economique* (Lengyelország és Magyarország, Segítségnyújtás a Gazdasági Újjáépítéshez). Az eredetileg Lengyelország és Magyarország megsegítésére létrejött alap forrásai később a többi kelet-európai számára is elérhetővé váltak.

A német egység megvalósulásán túl (melyet egy sajátos, belső bővítésként is értelmezhetünk) a következő lépés az *Európai Megállapodások* megkötése volt 1991-ben Magyarországgal, Lengyelországgal, Csehországgal és Szlovákiával. Később Bulgáriával, Romániával, a Balti-államokkal és Szlovéniával is kötött az EU hasonló megállapodásokat. Az Európai Megállapodások olyan aszimmetrikus társulási megállapodások voltak, melyek az ipari termékek szabad kereskedelmének megteremtését úgy valósították meg, hogy az unió vállalta, hogy gyorsabban bontja le a kereskedelmi korlátokat, mint a társult országok. Az Európai Megállapodásokban ezen kívül szerepelt a többi tényező (tőke, szolgáltatás, munka) szabad áramlásának fokozatos megvalósítása is. A tizenötök morális felelősségvállalásáról, de a valódi érdekek hiányáról szóló eddigi érvelésünket is alátámasztja az a tény, hogy az Európai Megállapodások sajátossága volt, hogy az unió semmilyen kötelezettséget nem vállalt a későbbi tagságra.

Annak ellenére, hogy a Római Szerződés rendelkezett arról, hogy az EGK nem zárt klub, és lehetőséget teremtett a későbbi bővítésekre, a kelet-európai országok konkrét feltételeket szerettek volna az EU-tól e tekintetben kicsikarni. Az unió sokáig vonakodott ettől, de 1993-ban az Európai Tanács koppenhágai ülésén meghatározta a csatlakozás feltételeit, melyek azóta az ún. *koppenhágai kritériumokként* váltak ismertté. (1) A stabil, demokratikus berendezkedés, (2) a működő piacgazdaság (3) és az alkalmasság arra, hogy a tagország a közösségi vívmányokat, az *acquis communautaire*-t, beleértve az éppen megvalósítás alatt álló gazdasági és monetáris unió szabályait is adaptálja. Az Európai Unió azonban ezen kívül a kelet-európai államok csatlakozását intézményi reformok megvalósításához is kötötte. A feltételeesség tehát minden dimenzióban megjelent a koppenhágai kritériumokban. Az „akkor, ha”-feltétel vonatkozott (1) és (2) kritériumok teljesítésére, amely a tagjelöltektől függött, de a (3) és a külön megfogalmazott intézményi reform szükségessége már olyan feltételek voltak, amely a tizenötök és az integráció további fejlődésével voltak szoros összefüggésben.

A tagjelöltek kitörő örömmel fogadták a koppenhágai kritériumok megfogalmazását, hiszen végre konkrét feladatokat olvastak ki belőlük. Azzal csak később szembesültek, hogy a megfogalmazott kritériumokból a csatlakozási feltételek mozgó célpontként (*moving target*) történő megjelenítése adódik majd. Ez a mozgás egyrészt abban nyilvánult meg, hogy az EU belső politikái jelentős változáson mentek keresztül az 1990-es években, s felgyorsult a szabályozás folyamata a versenypolitika, a környezetvédelem, a szociális szabályozás és egyéb szakpolitikai területeken. A csatlakozni kívánó országoknak a változó *acquis communautaire*-t folyamatosan nyomon kellett követni és alkalmazni. A mozgó célpont problémájának másik értelmezése szerint a Koppenhágában megfogalmazott csatlakozási kritériumok konkrét tartalmi értelmezése olyannyira önkényes, hogy egyes közösségi szereplők eltérő módon értelmezték azokat.⁴⁴

A tizenötökön belül a bővítés megítélése eltérő volt. A tagállamok vezetői közül egyedül Helmut Kohl állt ki nyíltan a visegrádi államok csatlakozása mellett, főleg amiatt, mert Németország hálás volt Magyarországnak segítségnyújtásáért a német egység megteremtésében. A Benelux államok és az északiak is támogatták a bővítést, utóbbiak különösen a balti államok csatlakozását. Nagy-Britannia is bővítés-párti volt, mert úgy gondolta, hogy ez lassíthatja, illetve megakadályozhatja az EU föderális irányba történő „mélyítését”. Franciaország számára nyilvánvaló volt, hogy az ország geostratégiai helyzetére inkább negatív, mint pozitív hatással lesz a bővítés, és a franciák számára fontos KAP működtetése miatt is fenntartásaik voltak, de a hivatalos fórumokon a csatlakozás támogatásáról biztosították a többi tagállamot. A déli államok a strukturális alapok forrásait féltették az alacsony gazdasági fejlettségű keletiektől.

Az EU intézményei közül a legfőbb döntéshozó szerv, az Európai Tanács számára nem a keleti bővítés volt az elsődleges prioritás a kilencvenes években. Az EP általában bővítéspárti volt, de szerepe inkább csak magasztos nyilatkozatok megfogalmazására korlátozódott. Az igazi munkát az Európai Bizottság végezte. E tekintetben meg kell említeni, hogy a mélyítés iránt olyannyira elkötelezett

⁴⁴ GRABBE, Heather: *The EU's Transformative Power. Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*. Palgrave studies in European Union politics, Palgrave Macmillan, London, 2006, 32.

és az integráció történetének talán leghíresebb bizottsági elnöke, Jacques Delors közömbös volt a bővítés iránt, és úgy kezelte a folyamatot, amely elkerülhetetlen, de nem prioritás. A kevésbé karizmatikus, és később korrupciós botrány miatt távozó Jacques Santer a bővítés véghezvitelét jobban felkarolta.

Az Európai Unió keleti bővítésének stratégiai hiányosságaira mutat rá az Európai Bizottság megnövekedett szerepe és felelőssége a folyamatban. Jogi értelemben a bizottságnak nincs szerepe a bővítési folyamatban: bilaterális kormányközi konferencia formájában zajlanak a tárgyalások, s egyik oldalon a tagállamok minden egyes kérdésben közös álláspontot fogadnak el, melyet a tárgyalófél/tagjelölt országgal egyeztetnek. A bizottság ebben a szereposztásban előkészítő, facilitátor szerepet játszik: segít elkészíteni a közös álláspontot, ismeri a tagjelölt ország problémáit és közvetít a partnerek között. A keleti bővítés csatlakozási tárgyalásai során azonban a bizottság szinte főszereplővé lépett elő. Ennek elsődleges oka az, hogy az Európai Unió döntéshozói – a tanács, vagyis a tagállamok – nem alakítottak ki közös stratégiát arra vonatkozólag, hogy hogyan kezeljék a térséget 1989 után. A tagállamok egy része nem volt hajlandó elkötelezni magát a keleti bővítés mellett, így a legoptimálisabb megoldás az volt, hogy a bizottságot bízzák meg a folyamat menedzselésével.⁴⁵ Ennek következtében azonban a tárgyalások előkészítése és levezénylése óhatatlanul technikai szintre csúszott – amely egyébként természetes –, csak hogy politikai iránymutatás nélkül, amelynek az lett a következménye, hogy a bizottság számos kérdésben inkonzisztens álláspontot képviselt. Számos szakpolitika esetén tapasztalható volt, hogy a tárgyalások során ugyanarról a kérdéskörrel különböző főigazgatóságok különböző álláspontokat fogalmaztak meg, így nehéz volt hozzájuk alkalmazkodni. Olyan is előfordult – például a regionális politika esetében – hogy a bizottság a tárgyalások időben elkülönülő szakaszaiban eltérő álláspontokat, elvárásokat fogalmazott meg.⁴⁶

A keleti bővítés menedzselésében a legjelentősebb probléma az volt, hogy az EU a 15 év alatt nem alakított ki egy koherens stratégiát, amely összeegyeztette volna az EU céljait, jövőképét a bővítés kihívásaival. *Ágh Attila* egyenesen úgy érvel, hogy a keleti bővítés az Európai Unió számára sohasem volt prioritás, még akkor sem, ha rövid időre és bizonyos döntési pontokon átmenetileg előtérbe került.⁴⁷ Ilyen történelmi pillanat volt például az Európai Tanács 1994-es esseni ülése, melyen a tagállamok előcsatlakozási stratégiáiról döntöttek, vagy az Európai Tanács 1997 decemberi luxemburgi ülése is, ahol az Európai Bizottság kedvező országvéleménye⁴⁸ alapján döntöttek arról, hogy öt kelet-európai országgal (Magyarország, Lengyelország, Csehország, Szlovénia, Észtország), valamint a mediterrán Ciprussal megkezdődhetnek a csatlakozási tárgyalások. Hasonló történelmi pillanat volt az is, amikor a Santer Bizottság 1997 nyarán bemutatta az *Agenda 2000* elnevezésű reformcsomagot, amely kísérletet tett az új évezred kihívásainak megfelelő jövőkép felvázolására, és amelyben már szerepeltek a csatlakozásra váró tagállamok is.

A keleti bővítés folyamatának elemzésével foglalkozó szerzők egyetértenek abban, hogy az uniós bővítési stratégia hiánya leginkább a *differenciálás elvének* használatában mutatkozott meg. A differenciálás elve azt jelentette, hogy a tagállamok teljesítményének fokozatos nyomon követése és a megfogalmazott országvélemények alapján csak a legfelkészültebbek kerülhetnek be a bővítés első körébe, a többiek várólistára kerülnek. Az *Agenda 2000* pénzügyi perspektívája és az Európai Tanács luxemburgi döntése 1997-ben is megerősítette ennek az elvnek az alkalmazását. Később azonban az EU változtatott a koncepción. Az 1999-es helsinki csúcs döntése szerint öt további csatlakozásra váró állam is megkezdhetette a tárgyalásokat, de a differenciálás elve változatlanul megmaradt. A régióban ennek megfelelően versenyszemlélet uralkodott el, melyet talán Vaclav Klaus cseh kormányfő fogalmazott

⁴⁵ GRABBE: *The EU's Transformative Power...*, i. m., 25–29.

⁴⁶ A tárgyalások első szakaszában a bizottság szorgalmazta a szubnacionális szintű, regionális, választott testületek kialakítását, mely téma egyébként nem uniós kompetencia. A tárgyalások végső fázisában azonban – a strukturális alapok támogatásainak hatékony felhasználását elősegítendő – ezzel ellentétes, központi irányítású ágazati programok kialakítását szorgalmazta. Lásd: HUGHES, James – SASSE, Gwendolyn – GORDON, Claire: Conditionality and Compliance in the EU's Eastward Enlargement: Regional Policy and the Reform of Sub-national Government. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 42. No. 3. 523–551.

⁴⁷ ÁGH Attila: *Magyarország az Európai Unióban. Az aktív Európa-politika kezdetei*. BKF Tankönyvek, Századvég, Budapest, 2006, 11.

⁴⁸ A tanács felkérésére az Európai Bizottság ún. *avis*-t (országvéleményt) készít, amelyben értékeli a tagállamok csatlakozási felkészültségét.

meg a legélesebben. Nem regionális szövetségeseik, hanem versenytársak tárgyaltak, akik különböző tárgyalási stratégiákkal (alkalmazkodóbb vagy „keményebb”) igyekeztek céljaikat elérni.⁴⁹ Ennek következménye volt, hogy a szubregionális integráció keretein belül megvalósított összefogás és együttes érdekérvényesítés nem lehetett sikeres.⁵⁰

A kelet-európai országokon kívül három mediterrán ország is jelezte csatlakozási szándékát az uniónak: Ciprus, Málta és Törökország. Ciprus és Málta 1990-ben nyújtotta be csatlakozási kérelmét az Európai Közösségnek. Ciprus esetében az Európai Bizottság kedvező véleménye miatt meg is kezdődhetek volna a csatlakozási tárgyalások még az északi hullámmal egy időben. A sziget megosztottsága azonban megakadályozta ezt. Az uniós tag Görögország felkarolta a délen görögök lakta sziget csatlakozását, és azzal fenyegetőzött, hogy az egész bővítést megvétőzza abban az esetben, ha Ciprus nem kerül be a csatlakozás első körébe tartozó országok közé. Ezért, amint arról a keleti bővítés kapcsán fentebb írtunk, 1997-ben, a luxemburgi döntésnek megfelelően Ciprus is bekerült azon országok közé, amelyekkel megkezdődhetnek a csatlakozási tárgyalások.

Málta uniós tagságának története kissé másképp alakult. A csatlakozási kérelem benyújtása után a hatalomba visszatérő munkáspárti kormány úgy gondolta, hogy a korábban a brit birodalomba tartozó sziget részéről nem lenne szerencsés, ha csatlakozna az Európai Unióhoz, amely a szuverenitása egy részének ismételt feladását jelentené.⁵¹ 1996-ban a munkáspárti kormány visszavonta Málta csatlakozási kérelmét, melyet az 1998-tól hatalomba került konzervatívok nyújtottak be 1998-ban újra. Az Európai Bizottság kedvező véleménye miatt, az 1999-es helsinki döntés értelmében Málta is bekerült azon országok közé, akikkel megkezdődhetnek a tárgyalások. Ez a döntés azt is eredményezte, hogy a nyolc kelet-európai ország, valamint Ciprus és Málta együtt csatlakoztak az új évezredben az unióhoz.

Törökország sorsa teljesen eltérően alakult. Törökország már az ötvenes évek végén jelezte a határoknak, hogy részt szeretne venni az EGK-ban, és 1963-ban társult státuszt is kapott. Ennek ellenére az EK a nagy lélekszámú, földrajzi fekvését tekintve nagyobb részben nem európai, szegény és a kurd kisebbséggel nem megfelelően bánó, muszlim vallású ország tagságát jó ideig nem is szerepeltette a napirendjén.⁵² Annak ellenére nem, hogy Törökország Európa és Ázsia közötti fekvése miatt stratégiai szempontból is fontos lehet, valamint hosszú távon a hatalmas és a nyugat-európai államokkal ellentétben fiatal lakossággal rendelkező ország tagsága gazdasági szempontból is kedvező lehet az EU-nak. Törökország 1987-ben nyújtotta be a csatlakozási kérelmét az Európai Közösségnek. Az Európai Unió azonban nem sietette a csatlakozást, és a luxemburgi döntés értelmében Törökország nem szerepelt azon országok között, akikkel megkezdődhetnek a csatlakozási tárgyalások. Törökország sérelmezte, hogy a ciprusi tagság esetén az EU nem vette figyelembe a sziget megosztottságát, és nem kérdőjelezte meg a ciprusi kormány hatáskörét abban, hogy az egész sziget nevében tárgyaljon az EU tagság elnyeréséért. Ennek oka elsősorban az uniós tag Görögország nyomásgyakorlása volt. A luxemburgi döntés után, Törökország úgy érezte, hogy diszkriminálják, és ezért a külön számára 1998-ban létrehozott *Európai Konferencia* intézményének első ülésén sem vett részt. A török felháborodás és a diplomáciai nyomásgyakorlás miatt végül 1999-ben Törökország is hivatalos tagjelölt státuszt kapott, de az Európai Unió azt is nyilvánvalóvá tette, hogy az EU következő, nagyszabású bővítésében Törökország még biztosan nem vehet részt.

Az új évezred első és legfontosabb kihívása maradt tehát a keleti bővítés megvalósítása. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a korábban sokat hangoztatott differenciálás elvével ellentétben ún. *Big Bang*⁵³ bővítés valósul meg, vagyis a tíz tagjelölt egyszerre csatlakozik az Európai Unióhoz. A Big Bang melletti legfőbb két érv a következő volt: Ha egyszerre történik a tíz jelölt felvétele, akkor egyszer kell azt

⁴⁹ ARATÓ: *Sobering after a "grim wedding"...*, i. m., 97–118.

⁵⁰ Ilyen volt az ún. *Közép-európai Kezdeményezés*, mely Olaszországon, Ausztrián és Jugoszlávián kívül eleinte csak Magyarországot foglalta magában, de 1989-ben csatlakozott hozzá Lengyelország és Csehszlovákia is. Szubregionális együttműködés volt az 1991 óta működő *Visegrádi Együttműködés* is, amely Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia tagságával indult, majd több régiós ország is csatlakozott hozzá.

⁵¹ Málta 1974-ben döntött a köztársasági államforma mellett.

⁵²

⁵³ *Big bang* bővítés azt jelentette, hogy a tíz tagjelölt ország egy grandiózus bővítési hullám keretében egyszerre csatlakozik az Európai Unióhoz.

elfogadtatni az unió tagállamaival és a lakosságukkal. Másrészt a tíz tagállam egyidejű csatlakozása esetén nem alakulnak ki feszültségek a régi tagállamok között amiatt, hogy adott ország favorizált állama bekerül-e vagy sem a bővítés első körébe. A Big Bang bővítés mellett szót az is, hogy az ezredfordulóra már olyan hosszú ideje húzódott a keleti bővítés kérdése, amely elegendő időt hagyott a kevésbé felkészült tagállamoknak arra, hogy beérjék a felkészültebbeket. A differenciálás elve helyett tehát a méltányosság elve érvényesült.⁵⁴ Mindez jelentős problémát okozott az új tagállamoknak juttatott közösségi források elosztásakor (a transzferek ugyanis nem növekedtek a csatlakozó országok számának növekedésével), de jelzi az Európai Unió stratégiai hiányosságait is – a csatlakozási tárgyalások befejezését közvetlenül megelőzően meghozott nagy horderejű döntés nem stratégiai, hanem a tagállamok közötti, rövidtávú politikai alkuk eredménye volt.⁵⁵

A luxemburgi hatokkal 1998 óta, a helsinki tagjelöltekkel pedig 2000 óta tartó csatlakozási tárgyalások során a jelöltek sorra zárták le az egyes fejezeteket, a végére hagyva a legproblémásabb kérdéseket, mint a mezőgazdaságot vagy a strukturális alapok fejezeteit. Tanácsi döntés alapján azonban néhány esetben a tagjelöltek haladékot kaptak az *acquis communautaire* teljes átvételére. Ilyen volt például a *schengeni acquis*, amelynek átvételére haladékot kaptak az új tagok. A személyek szabad áramlása tekintetében (Németország és Ausztria kérésére) a régi tagállamok két éves – három plusz két évre meghosszabbítható – moratóriumot kaptak arra, hogy korlátozassák a munkaerőpiacukat az újonnan érkezőkkel szemben. Az új tagállamok is lehetőséget kaptak arra, hogy a négy szabadság közül a tőke szabad áramlását egy ideig a külföldiek termőföldvásárlásaira fenntarthassák. A környezetvédelmi szabályozás átvételére az újonnan érkezők tíz éves átmeneti időszakot kaptak. A gazdasági és monetáris unióhoz történő csatlakozás tekintetében a maastrichti konvergenciakritériumok teljesítése esetén az új tagállamoknak lehetőségük van egy későbbi időpontban az eurózónához történő csatlakozásra. A Közös Agrárpolitika bizonyult a csatlakozási tárgyalások során a legkényesebb területnek, ugyanis a tagjelölt országok egy részében, különösen Lengyelországban, a balti államokban, Szlovákiában, Szlovéniában a mezőgazdaság jelentős ágazat volt. A KAP érvényben lévő finanszírozási rendjének a kiterjesztése a 25 tagállamra jelentősen megemelte volna a közösségi költségvetést, amely többletbefizetéseket igényelt volna, és amelyre az unió nettó befizetői nem voltak hajlandóak. Ezért az unió egy 11 éves átmeneti periódust javasolt, amelynek első évében a jelenlegi tagállamoknak fizetett agrártámogatások 25, a második évben 30, majd 2013-ban 100%-át kaphatják az újdonsült tagok. Az Európai Tanács kezdeményezése egyértelmű üzenetet hordozott: az új tagállamok még jó ideig mint „másodrangú tagok” vehetnek csak részt az unió életében. Ezeket a százalékos arányokat sikerült megemelni, de a megkülönböztetés a régiek és újak között megmaradt. A másik neuralgikus pontot a Strukturális Alapok nyújtotta források jelentették, ugyanis az újonnan csatlakozó tíz tagállam majdnem teljes területére igaz volt, hogy az egy főre eső GDP az uniós átlag 75%-a alatt van. Mivel az unió a Strukturális Alapok büdzsáját sem akarta jelentősen megemelni, ezért a tagállamok számára a források lehívását tekintve egy plafonértéket határozott meg (a GDP 4%-át).⁵⁶

A 2000–2006-os pénzügyi perspektíva összeállításakor az unió 4–6 új tagállam felvételével számolt, s amikor a Big Bang-döntés 2001 második felében megszületett, kísérletet sem tettek arra, hogy az új tagállamok számára allokált forrásokat a tagállamok megnövekedett számával arányosan megemeljék. A koppenhágai megállapodás eredményeképpen az új tagállamok számára 2004 és 2006 között 40,8 milliárd euró állt rendelkezésre. Mindemellett azonban az új tagállamok ebben az időszakban közel 15 milliárd euró befizetést is eszközöltek, s a számukra elérhető források lehívását pedig nem tudták 100 százalékosan teljesíteni. Mindezek alapján a bizottság számításai szerint összesen körülbelül 10 milliárd euró pozitívumra számított a tíz, 2004-ben csatlakozott ország.⁵⁷ Michaela Schreyer költségvetési főbiztos adatai szerint a koppenhágai megállapodásnak megfelelően az új tagállamok

⁵⁴ A differenciálás elve szűk értelemben nyilvánult meg, csupán Bulgária és Románia csatlakozásának 2007. január elsejére való halasztásával.

⁵⁵ ARATÓ: *Sobering after a "grim wedding"...*, i. m., 97–118.

⁵⁶ Lásd a European Navigator (ENA) kutatási projektet, mely most már itt érhető el: www.cvce.eu/.

⁵⁷ GRABBE, Heather: *The Copenhagen Deal for Enlargement*. Centre for European Reform. New Ideas for a New Europe, 2002. Forrás: www.cer.eu/publications/archive/briefing-note/2002/copenhagen-deal-enlargement (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)

közül Lengyelország fejenként 67 eurót, Magyarország 49-et, Szlovénia 41-et, Csehország pedig 29-et kapott a 2005-ös első, teljes tagállamként eltöltött évre számítva. Összehasonlításképpen: 2000-ben Görögország fejenként 437 eurót, Írország 418-at, Spanyolország 216-ot, Portugália pedig 211-et kapott támogatásként.⁵⁸ A számok önmagukért beszélnek – mindez az Európai Uniónak „olcsó” bővítést jelentett, az új tagállamok számára pedig kevesebb külső támogatást felzárkózásuk finanszírozásához.⁵⁹

A tagjelöltek tehát a teljes jogú tagság elnyeréséért jelentős kompromisszumokra kényszerültek. A kelet-európai államok eltérő tárgyalási stratégiákat alkalmaztak. Talán a legnagyobb különbség – azon csatlakozni kívánó országok között, akik felkészültségét a bizottság sosem kérdőjelezte meg – a magyar és a lengyel stratégia között mutatható ki. A többi tagjelölt ország hozzáállása e két „modell” között helyezhető el. A magyar stratégia kiindulópontja az volt, hogy Magyarország az első lehetséges időpontban és az elérhető legkedvezőbb feltételekkel az unió teljes jogú tagjává váljon.⁶⁰ Ennek a tézisondatnak három eleme alkotta a csatlakozási stratégia gerincét. Először is, a „lehető legkorábbi időpont” ahhoz vezetett, hogy Magyarország igyekezett élen járni a régióban – az elsők között kötött társulási megállapodást, elsőként nyújtotta be csatlakozási kérelmét, elsőként zárta le a tárgyalások során az egyes tárgyalási fejezeteket stb. A magyar delegáció elfogadta azt az unió hozzáállást, hogy valóban figyelembe veszik a teljesítményt, s az első körben csak a legjobbak, leggyorsabbak kerülhetnek be, mely tézis azt is magában foglalta, hogy nem kell bevárni minden tagjelöltet. A tézis második eleme az „elérhető legkedvezőbb feltételek mentén” voltaképpen az *acquis* átvételének módszerére utal. Magyarország ebben a vonatkozásban erőteljesen alkalmazkodó stratégiát választott: minél kevesebb derogációval, minél gyorsabban a csatlakozási folyamat végére kell jutni, hiszen egyrészt az *acquis* alkalmazása Magyarországnak egyébként is érdeke, másrészt pedig a minél erőteljesebb alkalmazkodás elősegítheti a mihamarabbi csatlakozást. A csatlakozási tézis harmadik eleme pedig az a célkitűzés, hogy Magyarország nem fogad el más együttműködési formát, mint a teljes jogú tagságot.⁶¹

Mint látható, Magyarország stratégiájának kialakítására egyértelműen rányomta bélyegét a bizottság és a tanács által meghirdetett és 2001 elejéig fenntartott differenciálás elve – sokan ezt a tökélyre fejlesztett alkalmazkodást úgy jellemezték, hogy Magyarország éltanuló kívánt lenni a csatlakozók osztályában. Lengyelország ezzel szemben „önjáróbb” stratégiát választott. Lengyelország keményebb tárgyalófélnek bizonyult, különösen a komoly belpolitikai hatással járó közösségi politikák átvétele esetében. Mindez a hozzáállás persze tükrözte Lengyelország geostratégiai és politikai helyzetét: a lengyel fél biztos volt abban, hogy nélküle nem valósulhat meg a keleti bővítés első köre, akármekkora is lesz az, illetve hogy az EU legbefolyásosabb tagállama, a szomszédos Németország számára nem megengedhető egy Lengyelország nélküli keleti bővítés. Ennek megfelelően a lengyel tárgyalódelegáció jóval keményebb tárgyalási stratégiát alkalmazott és vitt sikerre. Számos konfliktusos témában, mint például a termőföldek külföldiek által történő megvásárlása esetében jobb feltételeket sikerült elérniük, mint Magyarországnak. Mindennek megfelelően Heather Grabbe úgy jellemzi a lengyel csatlakozási stratégiát, hogy az ország „túl nagy ahhoz, hogy elbukjon”.⁶²

Az Európai Tanács a 2002. december 12–13-án tartott koppenhágai csúcson döntött arról, hogy a tíz tagjelölt országgal lezárják a csatlakozási tárgyalásokat, és ezek az országok 2004. május elsejével az EU teljes jogú tagjaivá válnak. Az út tehát „Koppenhágától (1993) Koppenhágáig (2002)” vezetett. A számos kompromisszum ellenére a tagjelöltek valódi győzelemként értékelték a 2002 év végi koppenhágai döntést. Miután az Európai Parlament megszavazta a tíz új tagállam felvételét, valamennyi tagjelölt országban referendumot írtak ki az unió csatlakozásáról. Magyarországon 2003. április 12-én

⁵⁸ FULLER, Thomas: Read fine print and it's only €10 billion. EU gets a 'bargain' in expanding east. *International Herald Tribune*, 2002. december 17. Forrás: www.ihf.com/articles/2002/12/17/eu_ed3__1.php (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)

⁵⁹ ARATÓ: *Sobering after a "grim wedding"...*, i. m., 97–118.

⁶⁰ A csatlakozási stratégia részletesebb elemzését Lásd GYÖRKÖS Péter: *Magyarország az unió döntéshozatalban – nemzeti érdekvédelem és koalíció-alkotás a huszonötök közösségében*. In HEGEDŰS István (szerk.): *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*, DKMK A-BCE Politikatudományi Intézet, Budapest, 2006. 416–420.

⁶¹ ARATÓ: *Sobering after a "grim wedding"...*, i. m., 97–118.

⁶² GRABBE: *The EU's Transformative Power...*, i. m., 25–29.

tartottak népszavazást az uniós tagságról. A népszavazásra a választópolgárok 45,6 százaléka ment el. Közülük elsősorú többség, a szavazók mintegy 83,8 százaléka hazánk uniós tagsága mellett voksolt. A többi kilenc tagállamban is hasonló eredmény született, kivételt képzett Málta, ahol a tízek közül a legnagyobb arányban voltak a nemmel szavazók.

A csatlakozási szerződés aláírására ünnepélyes keretek között, az európai demokrácia bölcsőjének tekintett, az épp soros elnökséget vivő Görögország fővárosában, Athénban került sor, az Akropolisz lábánál lévő Attalosz oszlopcsarnokban. A mintegy negyvenfős magyar delegációt Medgyessy Péter miniszterelnök vezette, de tagjai voltak korábbi miniszterelnökök (Orbán Viktor, Boros Péter, Horn Gyula), az akkori és korábbi köztársasági elnökök (Mádl Ferenc, Göncz Árpád), a kormány (Kovács László, Lendvai Ildikó, Kuncze Gábor, Szent-Iványi István) és az ellenzék képviselői (Herényi Károly, Dávid Ibolya) is. A csatlakozási szerződés aláírásán jelen volt a későbbi körben csatlakozó Bulgária és Románia, valamint a még mindig csak tagjelölt státuszban lévő Törökország küldöttei is. Miután a tizenötök parlamentjei is ratifikálták a majdnem ötezer oldalas csatlakozási szerződést, a dokumentum 2004. május elsejével lépett hatályba.

A 2004-es bővítés az integráció történetének legnagyobb kibővülése volt. Az Európai Unió területe 2004-ben 22,74%-kal, az össznépesége 46%-kal nőtt.⁶³ Az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számított GDP azonban mind a tíz állam esetében elmaradt az uniós átlagtól. A két végpontot Lettország és Ciprus jelentette, az előbbi esetében ez a mutató az uniós átlag 42%-a, az utóbbinál 83%-a (Magyarország esetében 2004-ben 61% volt).⁶⁴

A keleti bővítés azonban 2004-ben nem ért még véget. Az *acquis* átvételével lassabban haladó, és gazdasági szempontból a tízeknél is jóval elmaradottabb Bulgária és Románia 2007-ben csatlakozott Európai Unióhoz, melynek taglétszáma ezzel 27-re növekedett, összlakossága megközelítette a félmilliárdot, összterülete pedig a 4,3 millió négyzetkilométert.

Az Európai Unió a keleti bővítéssel kontinentálisabbá vált. A centrumot földrajzi értelemben immár nem a nyugati és észak-nyugat-európai térség, hanem Közép-Európa, leginkább Németország jelenti. A huszonhét fős taglétszám azonban nem jelenti az unió bővítésének a végpontját. Annak ellenére, hogy az évtized derekán *Olli Rehn* bővítési biztos kijelentette, hogy 2010 előtt nem kerül sor újabb tagok felvételére, a bővítés, ha lassú tempóban is, de tovább folytatódott.⁶⁵

5. 2010-es évek: a keleti bővítés folytatása és az első kilépés

A Lisszaboni Szerződés ratifikációja (2009) óta eltelt időszakban a bővítés folyamata lelassult; azóta egyetlen ország – Horvátország – csatlakozott 2013. július 1-jén, és ezzel az Európai Unió immár 28 tagot számlál. A horvát csatlakozási folyamat a 2000-ben Zágrábban tartott csúcstalálkozón kezdődött, ahol a Nyugat-Balkán országai kifejezték szándékukat az EU-hoz való közeledésről, s az Európai Unió is kinyilvánította felvételi szándékát. Ezzel megszűnt Horvátország nyugat felé érzékelhető elszigeteltsége: 2004-ben tagjelölt státuszt kapott és a csatlakozási tárgyalások 2005 októberében elindultak. Bár mindkét fél elkötelezett volt a csatlakozás mellett, hátráltatták a tárgyalások kezdetét az együttműködési problémák a Nemzetközi Törvényszékkel, mely a volt Jugoszlávia területén 1991 óta elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekményekért felelős személyek megbüntetésére jött létre. A tárgyalások azután kezdődhettek el, miután a főügyész, *Carla del Ponte* megerősítette, hogy Horvátország teljes körűen együttműködik a háborús bűncselekményekkel vádolt *Ante Gotovina* tábornok ügyében is. A tárgyalások nem mentek könnyen: Horvátország számos politikai kritérium teljesítése érdekében reformokra kényszerült, 2009-ben őket is erősen sújtotta

⁶³ Eurostat adatok alapján számolva.

⁶⁴ Eurostat News Release STAT/04/73. 3 June 2004 europa.eu/rapid/press-release_STAT-04-73_en.pdf (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)

⁶⁵ REHN, Olli: *Croatia will not join EU before 2010*. 2006. június 9. Forrás: www.euractiv.com/section/central-europe/news/rehn-croatia-will-not-join-eu-before-2010/ (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)

a gazdasági válság, s ráadásul egyedül tárgyaltak, nem volt lehetőség hasonló helyzetben lévő országokkal való együttműködésre. Az Európai Unió is belső átalakítással küszködött: erre az időszakra esett az Alkotmányos Szerződés bukása, a cselekvésképtelenség időszaka, majd a Lisszaboni Szerződés előkészítése.⁶⁶ A csatlakozási tárgyalások lezárása a magyar elnökség időszakára esett: Magyarország folyamatosan, hangsúlyosan támogatta a horvát csatlakozást és a magyar elnökség egyik legnagyobb sikereként értékelte csatlakozást.

Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság új elnöke hivatalba lépését (2014) követően egyértelművé tette: a bővítési folyamat megáll. Külpolitikai céljai között a következők szerepelnek Juncker honlapján: „Amikor bővítésről beszélünk, akkor egyúttal történelmi sikerről is. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Európának 13 tagállam integrációját kellett megvalósítania az elmúlt 10 évben. A 28 tagállam polgárainak azonban szünetre van szüksége a folytatáshoz. Ennek érdekében bizottsági elnökségem alatt a megkezdett tárgyalásokat természetesen folytatni fogom, kiváltképp a Nyugat-Balkánnak kell nyitottnak maradnia Európa irányába. A következő öt év során nem várható további bővítés. Törökország esetében tisztán látható, hogy távol áll az EU tagságtól. Úgy gondolom, egy kormány, amelyik blokkolja a Twitter-t, egyértelműen nem áll készen a belépésre.”⁶⁷ Ami a Nyugat-Balkánt illeti, hivatalos tagjelölt státusszal rendelkezik Albánia, Macedónia, Montenegró és Szerbia. Törökországgal hiába zajlanak csatlakozási tárgyalások 2005 óta: Juncker fenti szavai egyértelművé tették fenntartásait, melyek nem csupán személyes véleményét fejezik ki. Jelenleg több uniós tagállam számára is elfogadhatatlan a török tagság. Izland tagfelvételi folyamata sajátos: a válság közepette, 2010-ben kezdte meg a csatlakozási tárgyalásokat, de egy 2013-ban bekövetkezett kormányváltás következményeként 2015 márciusában kérték tagjelölt státuszuk felfüggesztését. Tehát vannak országok, akik egyelőre nem tudnak, s vannak, akik nem akarnak csatlakozni.

Napjaink európai politikájának egyik legfontosabb kihívása az folyamat, amely Brexit néven került be a köztudatba – ez a „Britain” és „exit” szavak összeolvasztásából született és az Egyesült Királyság Európai Unióból való kilépését jelenti. Ahogy az Európai Közösség első bővítésével kapcsolatban láthattuk, hosszas, vitákkal terhelt folyamat volt a belépésük, és tagságukat sok konfliktus kísérte (brit költségvetési vita, kimaradás az eurózónából stb.). A 2000-es években az Egyesült Királyságban – több más tagállamhoz hasonlóan – felerősödött az euroszeptizmus, s a Konzervatív párt egy része, valamint az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (United Kingdom Independence Party, UKIP) újonnan alakult pártként sikeresen épített politikai tőkét a közös Európától elforduló választópolgárok körében. A belpolitikai feszültség mérséklése érdekében – és az EU-ban maradás reményében – David Cameron konzervatív miniszterelnök 2013. január 23-án, a Bloomberg médiatársaság londoni székhelyén elmondott beszédében ígéretet tett arra, hogy pártja választási győzelme esetén népszavazást ír ki az EU-tagság fenntartásáról.⁶⁸ Miután 2015-ben a Konzervatív Párt megnyerte a választásokat, a miniszterelnök kiírta a népszavazást. A szimbolikus és gyakorlati érvekkel és ellenérvekkel teli kampányt követően a 2016. június 23-án megtartott népszavazáson 72,2%-os, tehát magasnak számító részvétel mellett a voksolók 51,9%-a a kilépés mellett szavazott.⁶⁹ A kormányfő lemondott. Utódja, Theresa May 2017. március 29-én indította el a Lisszaboni Szerződés 50. cikke szerinti eljárást, mely két éves átmeneti időszak után az Egyesült Királyság EU-ból történő kilépésével zárul. Mivel ilyen eljárást az Európai Unió és egyetlen tagállam sem folytatott eddig még le, számos eljárási és politikai bizonytalanság övezi a folyamatot. A következményeket még felbecsülni is nehéz. Az Európai Unió máris elkezdett úgy viselkedni, mintha 27 tagja lenne csupán – a Római Szerződések 60. évfordulóján Rómában tartott ünnepségen már csak 27 tagállam vezetői írták alá az ünnepélyes nyilat-

⁶⁶ A horvát csatlakozási tárgyalásokról lásd NEUMAN STANIVUKOVIC, Senka: *Croatia as the 28th EU Member State. How Did We Get Here and Where Should WE Go From Now?* Current Affairs in Perspective. Fondation Pierre du Bois. January 2012, No 1/2012. Forrás: www.fondation-pierredubois.ch/publications/2012-2/croatia/ (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)

⁶⁷ JUNCKER, Jean-Claude: *Prioritásaim*. Forrás: <http://juncker.epp.eu/node/157> (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)

⁶⁸ David CAMERON bloombergi beszéde. 2013. január 23. Forrás: www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)

⁶⁹ Az Egyesült Királyság polgárainak döntése az EU-ban maradás kapcsán, 2016. június 24. EU referendum results. Forrás: www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)

kozatot. Egyes vélemények szerint az Európai Unió az Egyesült Királyság nélkül jelentős mértékben meggyengül, mások szerint éppen ez a válság erősítheti meg. Az Egyesült Királyságban a Brexit folyamatát folyamatos feszültség, tüntetések kísérik, ugyanakkor a népszavazás előtt prognosztizált gazdasági összeomlás egyelőre elmaradt. A politikai összeomlás ugyanakkor még bekövetkezhet: mivel például Skóciában nagy többséggel (62%) az EU-párti szavazatok nyertek, s Skócia esetleges kilépése az Egyesült Királyságból az utóbbi években folyamatosan napirenden van, lehetséges, hogy a Brit-szigetek politikai térképe is átrajzolódik a jövőben.

Az Európai Unió bővítéseinek története tehát egyelőre egy kilépés kezdetével ér véget.

Felhasznált irodalom

- ÁGH Attila: *Magyarország az Európai Unióban. Az aktív Európa-politika kezdetei*. BKF Tankönyvek, Századvég, Budapest, 2006.
- ALMÁSSY Eszter: A görög szerpentín, avagy Athén és az európai integráció. *Századvég*, Budapest, 2003.
- ALMÁSSY Eszter: Görögország európai integrációja. In KISS J. László – GÁLIK Zoltán (szerk.): *A huszonötök Európai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 371–402.
- ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka: *Európa utazása. Integrációtörténet*. Második, bővített, átdolgozott kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.
- ARATÓ Krisztina: *Sobering after a "grim wedding" – a realistic evaluation of Hungary's Accession to the European Union*. In ARATÓ Krisztina – KANIÓK Petr (szerk.): *Euroscpticism and European Integration*. CPI-Znastveni Forum, Zagreb, 2009, 97–118.
- ARCHER, Clive: *The European Union*. Routledge, 2008.
- Az Egyesült Királyság polgárainak döntése az EU-ban maradás kapcsán, 2016. június 24. EU referendum results. Forrás: www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)
- BALÁZS Péter: *Az Európai Unió kapcsolatai és Magyarország*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- Bulletin of the European Communities, 7/8, 1975.
- David CAMERON bloombergi beszéde. 2013. január 23. Forrás: www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)
- DINAN, Desmond: *Europe recast. A history of European Union*. Lynne Rienner Publishers, Boulder London, Colorado, 2004.
- European Council. Presidency Conclusions. Strasbourg, 1989. december 8-9. Bulletin of the EC.
- FULLER, Thomas: Read fine print and it's only €10 billion. EU gets a 'bargain' in expanding east. *International Herald Tribune*, 2002. december 17. Forrás: www.ihf.com/articles/2002/12/17/eu_ed3__1.php (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)
- GRABBE, Heather: *The Copenhagen Deal for Enlargement*. Centre for European Reform. New Ideas for a New Europe, 2002. Forrás: www.cer.eu/publications/archive/briefing-note/2002/copenhagen-deal-enlargement (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)
- GRABBE, Heather: *The EU's Transformative Power. Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*. Palgrave studies in European Union politics, Palgrave Macmillan, London, 2006.
- GYÖRKÖS Péter: *Magyarország az uniós döntéshozatalban – nemzeti érdekvédelem és koalícióalkotás a huszonötök közösségében*. In HEGEDŰS István (szerk.): *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*, DKMKA-BCE Politikatudományi Intézet, Budapest, 2006. 416–420.
- HUGHES, James – SASSE, Gwendolyn – GORDON, Claire: Conditionality and Compliance in the EU's Eastward Enlargement: Regional Policy and the Reform of Sub-national Government. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 42. No. 3. 523–551.
- JUNCKER, Jean-Claude: *Prioritásaim*. Forrás: <http://juncker.epp.eu/node/157> (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)
- KOLLER Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*. L'Harmattan–Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006.
- Közös Halászati Politika (Common Fisheries Policy)*. Forrás: http://ec.europa.eu/fisheries/cfp_en.htm (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)
- MORAVCSIK, Andrew: *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Cornell University, New York, 1998.
- NEUMAN STANIVUKOVIC, Senka: *Croatia as the 28th EU Member State: How Did We Get Here and Where Should We Go From Now? Current Affairs in Perspective*. Fondation Pierre du Bois. January 2012, No 1/2012. Forrás: www.fondation-pierredubois.ch/publications/2012-2/croatia/ (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)
- REHN, Olli: *Croatia will not join EU before 2010*. 2006. június 9. Forrás: www.euractiv.com/section/central-europe/news/rehn-croatia-will-not-join-eu-before-2010/ (letöltés dátuma: 2016. 12. 12.)

SHENNAN, Andrew: *De Gaulle*. Longman, London, 1993.

SZILÁGYI István: Félperiféria integrációja – Portugália az Európai Unióban. In KISS J. László – GÁLIK Zoltán (szerk.): *A huszonötök Európái*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 468–495.

SZILÁGYI István: Spanyolország az európai integrációban – sikertörténet és közösségi szerepvállalás. In KISS J. László – GÁLIK Zoltán (szerk.): *A huszonötök Európái*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 422–426.

URWIN, Derek: *A közös Európa. Az európai integráció 1945-től napjainkig*. Corvina, Budapest, 1998.

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem kiadványa.



Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó • www.dialogcampus.hu • www.uni-nke.hu •
1083 Budapest, Ludovika tér 2. • Telefon: 06 (30) 426 61 16 • E-mail: kiado@uni-nke.hu • A kiadásért
felel: Petró Ildikó ügyvezető • Kiadói szerkesztő: Szarvas Melinda • Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni •
Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor

ISBN 978-615-5877-73-5 (PDF)
ISBN 978-615-5877-74-2 (EPUB)

A kiadvány a KÖFOP-2.1.1-VEKOP-15-2016-00001 „A közszolgáltatás komplex kompetencia, életpálya-program és oktatás technológiai fejlesztése” című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI 



MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap



BEFEKTETÉS A JÖVŐBE